

Розділ 1. Що?

Початок третьої хвилі

Третя хвиля демократизації в сучасному світі неймовірним і мимовільним чином почалася в двадцять п'ять хвилин після півночі в четвер 25 квітня 1974 р. у столиці Португалії Лісабоні, коли якась радіостанція стала передавати пісню «Грандола віла морена». Ця пісня стала для розміщених в Лісабоні і околицях військових частин сигналом до початку державного перевороту, плани якого були ретельно розроблені молодими офіцерами, які очолювали. Рух збройних сил (МФА, від португальського *Movimento das Forças Armadas*). Переворот пройшов швидко і успішно, за мінімального опору з боку сил безпеки. Португальський рух до демократії 1974 і 1975 рр. був найбільш рішучий, але аж ніяк не унікальним. У наступні п'ятнадцять років ця демократична хвиля набула глобального розмаху; близько тридцяти країн перейшли від авторитаризму до демократії.

Поняття демократії

Поняття демократії як форми правління сягає своїм корінням до поглядів грецьких філософів. Проте сучасне його вживання бере свій початок від революційних переворотів у західному суспільстві кінця XVIII ст. У середині XX ст. у ході дебатів про значення слова «демократія» виділилися три основні підходи. Демократія як форма правління стала визначатися виходячи або з джерел влади уряду, або з цілей, яким уряд служить, або з процедур його утворення. При визначенні демократії за джерелом влади або за цілями уряду виникають двозначність і неточність, створюючи серйозні проблеми, так що в даному дослідженні використовується процедурне визначення.

Основна процедура демократії – обрання лідерів керованими ними людьми шляхом змагальних виборів. Найбільш істотне сучасне формулювання такого поняття демократії дав Йозеф Шумпетер у 1942 р. «Демократичний метод, – писав він, – це такий інституційний устрій для прийняття політичних рішень, за якого

окремі індивіди отримують владу приймати рішення в результаті конкурентної боротьби за голоси людей».

Якщо всенародні вибори осіб, наділених вищою владою приймати рішення, – суть демократії, то вирішальний момент у процесі демократизації – заміна уряду, який не було обрано подібним чином, іншим, обраним у результаті вільних, відкритих і неупереджених виборів. Проте загальний процес демократизації, що проходить до таких виборів і після них, зазвичай складний і тривалий.

Хвилі демократизації

Політичні системи з демократичними характеристиками не є виключно прикметою нашого часу. У багатьох куточках світу століттями вибирали племінних вождів, а в деяких місцях демократичні політичні інститути довго існували на рівні села. Крім того, поняття демократії, зрозуміло, було відомо ще в стародавньому світі.

Сучасна демократія – це не просто демократія села, племені або міста-держави; це демократія національної держави, і виникнення її тісно пов'язане з розвитком останньої.

Хвиля демократизації – це група переходів від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються в певний період часу, кількість яких значно перевищує кількість переходів у протилежному напрямку в даний період.

У сучасному світі мали місце три хвилі демократизації. Умовно визначаються і дати хвиль демократизації і відкатів. Тим не менш, частка умовності нерідко буває корисна, так що дати хвиль змін режиму виглядають приблизно наступним чином:

Перша, довга хвиля демократизації 1828–1926 рр. Перший відкат 1922–1942 рр. Друга, коротка хвиля демократизації 1943–1962 рр. Другий відкат 1958–1975 рр. Третя хвиля демократизації з 1974 р.

Перша хвиля демократизації. Коріння першої хвилі – у американській та французькій революції. Однак дійсне виникнення національних демократичних інститутів – це феномен ХІХ століття.

Перший відкат почався в 1922 р. з місяця березня в Римі, коли Муссоліні з легкістю отримав у своє розпорядження німців і певним чином корумповану італійську демократію.

Друга світова війна поклала початок другій, короткій хвилі демократизації.

Другий відкат. До початку 1960-х рр. друга хвиля демократизації вичерпала себе. В кінці 1950-х рр. політичний розвиток і транзит режимів набули чітко авторитарного характеру. Найбільш радикальні зміни відбулися в Латинській Америці. Зрушення в бік авторитаризму розпочалися в 1962 р. в Перу, коли військові втрутилися в хід виборів з метою змінити їх результати.

Третя хвиля демократизації. І знову діалектика історії перекинула теоретичні конструкції, створені соціальною наукою. Протягом п'ятнадцяти років після падіння португальської диктатури в 1974 р. демократичні режими прийшли на зміну авторитарним майже в тридцяти країнах Європи, Азії та Латинської Америки. У деяких країнах відбулася значна лібералізація авторитарних режимів. В інших рухи, які виступають за демократію, знайшли силу і легальність. Цілком очевидно, що існував опір, бували невдачі, як, наприклад, у Китаї в 1989 р., але, незважаючи на все це, рух до демократії, здавалося, набув характеру нестримної глобальної припливної хвилі, що котиться від однієї перемоги до іншої.

Питання, які породжує демократизація

Суспільствознавці змінили тактику і створили літературу, присвячену передумовам демократизації, процесам її здійснення, а з часом – і проблемам зміцнення нових демократичних режимів. Подібні дослідження значно збагатили наявні знання про процеси демократизації та сприяли загальному їх осмисленню.

Такі коливання думок фахівців знову викликали до життя кардинальні питання, пов'язані з відношеннями між політичною демократією та історичним розвитком. Головні з них стосуються простору і міцності демократії.

Хтось може заявити, що ні, оскільки для того чи іншого народу або його сусідів немає особливої різниці – демократичними чи недемократичними методами управляється його країна. У науковій літературі висловлюються, наприклад, припущення, що на формування публічної політики в більшості випадків сильніше впливає рівень економічного розвитку країни, ніж характер її режиму.

Корупція, неефективність, некомпетентність, панування вузького кола особливих інтересів проявляються у всіх суспільствах, незалежно від форми правління.

Одна книга з порівняльної політології, яка користувалася великим читацьким попитом, навіть починається з фрази: «Найважливіша політична відмінність між країнами полягає не у формі правління, а в рівні управління».

У цих аргументах є частка істини. Форма правління – не єдина важлива для країни річ, і, може бути, навіть не найважливіша. Різниця між порядком і анархією носить більш фундаментальний характер, ніж різниця між демократією і диктатурою.

По-перше, політична демократія тісно пов'язана зі свободою особистості. Демократія може зловживати і зловживає індивідуальними правами і свободами людини, а добре відрегульована авторитарна держава може на дуже високому рівні забезпечувати своїм громадянам безпеку і порядок. Проте в цілому кореляція між існуванням демократії та існуванням особистої свободи надзвичайно велика. Певна частка останньої є істотним компонентом першої.

Свобода в певному значенні – особлива перевага демократії. Якщо людина зацікавлена у свободі як основоположної соціальної цінності, вона повинна бути зацікавленою і в долі демократії.

По-друге, політична стабільність і форма правління, – дві різні речі. Однак між ними існує і взаємозв'язок. Життя за демократії часто буває неспокійним, але для неї нечасто характерне політичне насильство. У сучасному світі демократичні системи менш схильні до громадського насильства, ніж недемократичні. Демократичні уряди набагато рідше застосовують насильство проти своїх громадян, ніж авторитарні.

Демократія також створює загальноживані канали для висловлення незгоди і опозиційних настроїв усередині системи. Таким чином, і в уряді, і у опозиції менше приводів застосовувати насильство один проти одного. Демократія сприяє стабільності ще й тим, що забезпечує можливість регулярної зміни політичних лідерів і зміни публічної політики. В демократії зміни рідко трапляються раптово, за одну ніч; майже завжди вони відбуваються малопомітно і поступово. Демократичні системи набагато краще захищені від великих революційних переворотів, ніж авторитарні.

По-третє, поширення демократії впливає на міжнародні відносини. Демократії в історії вели війни не рідше, ніж авторитарні країни.

Друкується за: Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон ; [пер. с англ]. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 13–41.